

AMALIA VOICU
 Institutul „A. Philippide” Iași

Exodos și eisodos la doi scriitori din aceeași mare deschisă...

Întotdeauna, termenii de *exodos* și *eisodos* stau împreună. Primul, exodul, ieșirea, presupune un *centru*, care poate fi, după caz, fie concret, spațial geografic, fie abstract, transcendent, transfigurat (Divinitatea, eul personal, altă persoană care reprezintă un model uman). *Ieșirile* (și *intrările*) acestea, la propriu ori din sine însuși sau depărtările față de Dumnezeu se pot produce, deci, pe orizontală sau pe verticală: înălțare + *descensus* (*ad inferos*)/căderea și/sau coborârea în iad. Prin prisma acestora trebuie să judecăm, literar, cele ce urmează.

1. Orientalia

La Panait Istrati, viața Neranțulei se înscrie într-o coregrafie ce ia forme diverse: săriturile năstrușnice de adolescentă peste șanțurile de canalizare ale Brăilei (sărituri ce aproape o vor costa viața) și slalomul permanent printre mizeriile unei existențe marcate de lipsa părinților precum și concesiile și compromisurile făcute mereu din momentul căderii în „Șanț”, anume în cartierul prostituatelor, femeilor de moravuri ușoare. Oscilând, de asemenea, între două iubiri, evreul cu nume de italian — Marco și grecul Epaminonda, între iubirea senzuală și iubirea oblativă (Aurel), între viață și moarte, drama Neranțulei (pe care unii au etichetat-o chiar melodramă) se încheagă în jurul unui refren sfâșietor:

„La țărnul mării pe plajă,
 Naramză gustoasă,
 O fecioară-și clătea fusta,
 Naramză gustoasă.”

De unde vine însă seva mereu puternică a dansului lui Zorbas? Din stâncoasa țărână cretano-africană, din mădularele pline de viață ale lui Zorbas-Dyonissos-Sabassios-Bromios-Zagreus, din dragostea „silită” și silnică de viață, ibovnica nerușinată și cutezătoare... Dar dănțuitorul o spune singur: din durere, din sfâșiere se încheagă dansul, aceste fărâme de gesturi ce par risipite aiurea, dacă nu sunt cumva întru încropirea și re-plăsmuirea persoanei umane.

În acest caz, dansul este bucuria care contracarează durerea, punând în mișcare, în sens propriu, sufletul împietrit. Acesta este echilibrul grec: nu este calea de mijloc, calea resemnării – nătângă, informă, lălăie, și cețoasă; este calea acrobatică și riscantă a pășirii aparent firești de la un capăt la celălalt al balanței existențiale, pentru a putea păstra echilibrul, calea cea dreaptă: de la agonie dizolvată în extaz, de la loviturile ce ți le dă viața la dans.

Împinsă până la marginile firii și dincolo de fire, exaltarea dansului ține pe aceeași bârnă firavă tumultul precar al vieții cotidiene, menținându-l la distanță. În sens invers, o bucurie, o realizare ce i se pare lui Zorba imensă, chiar fără margini, îl îndeamnă constant a le prețui cu liniște și cumpătate. Când se mișcă în jos brațul

cumpenei, el trece repede la celălalt. Prin ne-păsare pozitivă, se face cumpănirea binelui și răului de către Alexis Zorbas, și, mai ales, prin ne-lăsarea lucrurilor așa cum sunt, prin ne-delăsare. „Există măreție și în prăbușire” atâta timp cât ea este urmată imediat de pro-pășire, de pășire temerară înainte.

Într-adevăr, când se dezlănțuie, dansul lui Zorbas este o forță dionisiacă, brută, care îl azvârle către cer în sus, ca pe un anti-Anteu: „La un moment dat, sări atât de sus, de parcă ar fi voit să înfrângă legile de fier ale naturii și să-și ia zborul”¹. Un alt citat: „Făcu un salt, picioarele și mâinile îi deveniră aripi. Cum se avânta, drept, deasupra pământului, pe acel fundal de cer și mare semăna cu un bătrân arhanghel revoltat”² repetă ideea că dansul este o forță care se împotrivesc teluricului. Pentru că știe să comunice, zurbagiul și flecarul Alexis-Nikos este învingătorul care stă la mijlocul cumpenei dintre viață și moarte; Viața cu santuri-ul revărsat al simțurilor îl pune să dănțuiască nestăvilit, moartea cu santuri-ul ei grabnic îl face să se miște voios de colo-colo printre cioburile lumii. Până și măgarul ce-l trece Dincolo se clatină încolo și înapoi (și uneori saltă, căci a trecut spre autentică bucurie).

2. Trăirea ca asceză

La Kazantzakis, *eros* și *agapé* nu sunt contradictorii. Erosul antic de tip păgân, hedonist, este în mod fericit conciliat cu agape creștin, cel care topește în el dragostea egală și aproape imposibilă pentru toți oamenii. În cele 10 capitole din *Ascetica*, *eros* se confunda cu *agapé*, căci pe pământul Greciei amintirea zeilor nu va fi murit încă, iar Christos, în dragostea cu care cuprinde tot pământul, se pare că i-a îngăduit și pe ei, ca de altfel pe toți păcătoșii. Între *eros* și *agapé* se dă o luptă permanentă „Dar din clipa în care ne-am născut începem lupta, strădania noastră de a crea, a plăsmui, a da viață materiei; ne naștem câte puțin, cu fiecare clipă”³. Forțele antagoniste, verticală și orizontală, care încearcă să scindeze persoana umană, sunt identice cu cele două amintite mai sus⁴. Lupta, forța aproape erotică ce învinge Necesitatea, este una din datoriile omului. „Nu voi accepta îngrădirile; să sângerez din plin în această agonie, trăind-o până în străfunduri – iată cea de-a doua datorie”⁵. Se trece dincolo de virtute, de morală, de eu, de neam, de suferință, într-un marș în care strigătul și lupta sunt singurii stăpâni. La Kazantzakis, dragostea este a muntelui: să ne aducem aminte că prima lui experiență de dragoste profană a avut loc pe muntele Psiloriti, din insula Creta și că prima încercare a iubirii dăruitoare, a prieteniei atotcuprinzătoare, a fost favorizată de urcușul spiritual de la Muntele Athos. „Acesta este urcușul, lupta împotriva șuvoiului descendent, lupta fiind izvorul suferinței”⁶.

Sfășierea dintre *eros* și *agapé* aruncă deseori ființa umană în mijlocul unei

¹ Nikos Kazantzakis, *Alexis Zorbas*, trad. de Marcel Aderca, București, Editura pentru Literatură universală, 1969, p. 81

² *Ibidem*, p. 304

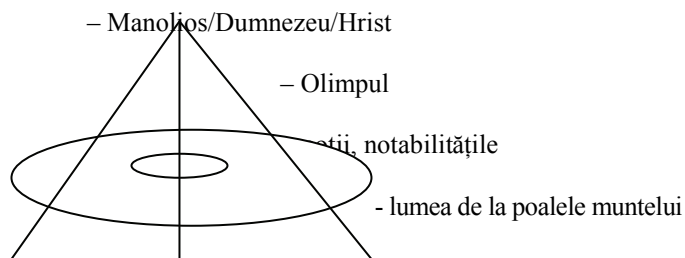
³ Idem, *Ascetica*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1993, p. 17

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 18

⁶ *Ibidem*, p. 61

mulțimi de îdoieli care cu greu poate fi stăpânită. Este ceea ce vom numi „starea din grădina Ghetsimani”, confruntarea cu propria persoană, în lipsa celor care ar putea reprezenta ei înșiși repere morale sau de viață. Este cazul, bineînțeles, a lui Hristos, care „răstignit a doua oară”, se înfățișează în scrierea cu același nume, în persoana lui Manolios, un Emanuel care întruchipează pe fiecare creștin, mai mult, fiecare personaj din carte: Mihelis (apostolul Ioan), Ianacos (Iacob), Constantis (apostolul Petru), Patriarheas (Pilat), Ladas (Caiafa), Panaiotaros (Iuda), Catherina (Maria Magdalena), aga din Licovrisi, popa Grigoris, Iusufachi, Haralambos măcelarul, Hagi Nicolis învățătorul, căpitanul Furtunas, Mariori, Lenio, Marta cocoșata, moș Cristofis chirigiul, Nicolios ș.a. Datina străveche, de a reînvia patimile lui Hristos, constituie un pretext pentru a rememora existența fiecărui individ, implicit pe cea a scriitorului. „De ce trebuie să smulgem din pământ rădăcinile cele mai adânci ca să ne putem urca la cer?” se întreabă neliniștit Mihelis, oscilând între cer și pământ. Grădina Ghetsimani creează un univers concentric, oarecum îngrădit. Spunem *univers concentric*, pentru că, dacă ar fi să descriem un model iconic al lumii romanului *Hristos răstignit a doua oară*, el s-ar prezenta în felul următor:

unde am avea ca vârfuri de interes: Dumnezeu nevăzut și mut; Manolios; Olimpul; aga, preoții și notabilitățile; lumea de la poalele muntelui. Aici, așa după cum spunea Romul Munteanu, numai popa Grigoris poartă o mască, pe când apostolii și Hristul își intră cu adevărat în rol.

Există mai multe fragmente care ilustrează agonia personajului în numita grădină a Măslinilor, în grădina în care se încearcă îndepărtarea paharului infam și eschivarea sau chiar abdicarea de la îndatoririle asumate. De data aceasta, grădina este înlocuită cu alt spațiu închis, biserica, ce ar trebui să fie de fapt azil și mângâiere a celui în agonie și nu un loc de prigonire a omului părăsit de toți. „Mulțimea, urlând, îl înconjură din toate părțile, se năpusti asupra lui, începu să-l bușească, trântindu-l și târându-l spre biserică. Se lăsa noaptea; câțiva nori groși, negri, întunecau cerul; fulgere slabe și mute se aprindeau și se stingeau în departare, către apus. Manolios, cu alaiul după el, trecuse de platan. Haita, gâfâind, nerăbdătoare, stăpânită acum de tăcere, îl atinge, îl pipăia, îl adulmea, ațâțată”⁷. Calvarul continuă, așa cum în *illo tempore* avuseseră loc patimile lui Hristos. „Moșneagul Ladas își făcu drum prin mulțime, se apropie de Manolios rânjind și-l scuipe. Gloata se înghesuia în spatele lui Manolios și-l privea cu ochi lacomi așteptând încordată, cu o bucurie tainică,

⁷ Idem, *Hristos răstignit a doua oară*, trad. de Pericle Martinescu și Ioan Halianis, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 292

momentul când părintele Grigoris avea să dea semnalul să tabere asupra lui. Sătenii își lingeau buzele, aveau gâturile uscate, limbile lipite de cerul ca și cum ar fi fost chinuți de o sete cumplită.”⁸. În ce privește mulțimea care-l va răstigni a doua oară pe Hristos, alias Manolios, deși este vorba de portrete umane, desenul artistic folosește cuvinte cu conotații din sfera semantică a animalității, a dezumanizării. Între imaginea inițială a grădinii de dinaintea judecății, „Manolios își roti ochii încet pe deasupra lacului și a copacilor desfrunziți, care-l înconjurau scăldați în lumină; apoi își ridică privirea spre Sarachina, învăluită într-o umbră de un violet închis, și spre bisericuța îmbrobodită de zăpadă din vârful ei ca un străjer sfânt; pe urmă și-o coborî spre câmpie, admirând livezile și lunca măslinilor. Moșmonii dăduseră în floare; lămâile străluceau în frunzișul pomilor; un migdal presimțea că se apropie primăvara: mugurii lui se umflaseră și se pregăteau să plesnească”⁹, și imaginile propriu-zise, există, după cum se observă, discordanță.

3. Raport către sine

Un loc aparte în ansamblul operei lui Kazantzakis îl ocupă *Anafora ston Greco* (tradusă în românește *Raport către El Greco*, scrisă în 1956 și publicată postum în 1961), lucrare în care este zugrăvită toată agonia existenței scriitorului, lupta sa dramatică pentru atingerea perfecțiunii, a frumosului, a adevărului, agonie reflectată apoi în *Asymbibastos (Neîmpăcatul)*, scrisă de Eleni Kazantzakis. Neîncetat, neîmpăcatul se raportează la sine, spre a-și oferi o permanentă orientare asupra propriei persoane. El se întreabă adesea: „mi-am ales bine drumul? De frică sau din comoditate am ales drumul cel mai la îndemână – cuvântul!” „Cărțile pe care le scriu mi se par lipsite de curaj, păcătuire, drum greșit!”¹⁰. Cel care a luptat neconținut încă mai simte sentimente de slăbiciune și, de aceea, necesitatea încurajării este permanentă. Sunt numeroase rătăcirile, abaterile de la propriul sine, și ele se concretizează și în numeroasele pseudonime pe care și le ia în activitatea sa literară: A. Ghenaros (Ghenaros fiind un munte din Grecia), Nikolaii Kazan, Nicoche de Prastova (Prastova – mina de lignit descrisă în *Alexis Zorbas*), un nume de origine arabă (Mohamed-el-Cheitan-ben-Kazan, unde Cheitan înseamnă Satan).

Sunt în număr de trei raportările la puterile sinelui și acestea sunt transpuse în următoarele cuvinte: „Există trei feluri de suflete, trei feluri de rugi: 1. Doamne, sunt un arc în mâinile tale, întinde-mă, căci altfel voi putezi! 2. Nu mă întinde prea tare, că mă voi rupe! 3. Întinde-mă cât poți de tare, și dacă mă voi rupe, cu atât mai rău!”. Nu este greu a bănuî din care categorie făcea parte cel despre care vorbim.

O luptă similară, în sens dublu, cu sine însuși și lupta dintre trup și suflet o duce și părintele Ianaros din opera lui Kazantzakis, *Fratricizii*. Pentru accentuarea agoniei morale, se descriu în termeni de paradox îndoielile părintelui Ianaros, sfâșiat între fraticizii numiți fasciști și comuniști: „Iartă-i, Doamne, șoptea, iartă-i deopotrivă pe cei uciși și pe cei ucigași, dar mai bine ar fi să trimiți focul asupra

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*, p. 293

¹⁰ Idem, *Raport către El Greco*, trad. de Alexandra Medeea Danciu, București, Editura Univers, 1986, p.12

noastră, ca să nu-ți mai facem numele de ocară”¹¹. Adeseori face confuzia aceasta între roșu și negru, între viață și moarte, trupească și spirituală, și sursa ei e în liniștea lipsită de pace de care se lovesc întrebările preotului: „Dar nimeni nu-i răspundea la întrebările sale. Liniște și pace!”¹². Dacă războiul sufletului cu trupul rămâne pe aceeași linie, contradicția între *da* și *nu*, între *Nai* și *Ohi* se multiplică (având însă ca punct comun conștiința preotului din Castelos), luând mai multe direcții și posibilități: părtășia ba cu roșii, ba cu negrii; izolarea de lumea concretă; abdicarea de la condiția de preot, înger al Domnului pe pământ. Ca și Iisus, împins încolo și încoace de valul îndoielii, părintele din sat stă la răscruce între numeroase hotărâri, pomit să afle prin noianul de întrebări de partea cui se află Christos. „Părintele Ianaros, trimisul lui Dumnezeu pe pământul din Castelos, stătea aidoma lui Hristos chemându-și turma”¹³. O bună parte din luptă este lupta cu singurătatea, cu poziția *monos* în fața unei turme răvășite de războiul civil. Dilema se amplifică, se triplează, alegerea se complică. De aceea, la Nikos Kazantzakis, în mod necesar, condiția pascaliană a omului, jumătate *zoon*, jumătate angelică, trece în plan superior, exigențele impuse omului referindu-se numai la natura lui angelică, supraumană. „Iartă-mă, Doamne, că îți spun toate acestea, dar câteodată te faci că uiți și ceri omului mai mult decât ceri unui înger”¹⁴. Cu aproape fiecare pagină din *Fratricizii* se pare că amnezia imputată divinității devine mai acută și îl forțează pe om să ajungă și el Dumnezeu, în sens berdiaevian. Îndoiala începe să se spulbere: „Poate omul să-și depășească, așadar, condiția umană?”, se întreba părintele Ianaros și tot el răspundea: „Sigur că se poate!”¹⁵. Poate nu întâmplător Ianaros fusese *arhanastenarid*, un fel de patriarh al Focului veșnic, o putere nesupusă îndoielilor. Iată de ce Ianaros, personajul lui Kazantzakis, învingând îndoiala șovăitoare și pierzând grija ei, devine puternic, pe când Anghel, personajul lui Istrati, dintr-o îndoială nemăsurată, va rămâne lipsit de putere. Din această cauză, neaspirând la o luptă cu sinele, cu Dumnezeu și cu oamenii, ultimele înfruntări vin din lupta împotriva sinelui, împotriva lui Dumnezeu și împotriva oamenilor. Rezultatul este că ceea ce este adevărat real devine pentru Anghel iluzie, „basne, snoave scornite de oameni”, după cum susține...

Revenind la personajele lui Istrati, care suferă deseori de maladii morale – nu numai cu numele, Chira va deveni o frumoasă curtezană a Bărganului. În ceea ce-l privește pe Dragomir, odată cu vârsta și cu schimbarea ambientului social, el va schimba un nume de inocent în *Stavru*, pecete a suferinței, a *crisis*-ului, a răstignirii unui trup și a unui suflet veșnic chinuite. Stavru este, încă o dată, o ființă în care rațiunea și simțirea se comportă ca forțe antagoniste, în mod perpetuu; el se află, până la un moment, într-un soi de convalescență morală, în agonie a ființei. În genere, maladiile morale sunt anticipate de simptome fizice și prezintă o evoluție distorsionată, haotică, agravările și ameliorările fiind direct legate de imaginație și

¹¹ Idem, *Fratricizii*, trad. de Alexandra Medeea Danciu, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 124

¹² *Ibidem*, p. 54

¹³ *Ibidem*, p. 56

¹⁴ *Ibidem*, p. 17

¹⁵ *Ibidem*, p. 18

de temerile celui în suferință. În plan lexical, *căderea lui Manolios* la nivel spiritual și fizic este surprinsă de autor cu o serie de cuvinte din câmpul semantic al mișcării non-ascensionale (se înserase, să se întunece, cărarea întortocheată, a coborî în trei forme coborând, cobora, de ce a coborât de la munte).

Dincolo de multiplele dureri și încercări prin care trec eroii lui Panait Istrati, suferința capătă formă concretă în *Pagini autobiografice*, în *Primii pași spre luptă* și în *Pescuitorul de bureți*. Mai târziu, când ajunge la vârsta adultă, ne explică și își explică, într-un fel sau altul, în *Pescuitorul de bureți* adevărata cauză a suferinței umane: „intrăm în viață datorită unei scurte bucurii ce târăște după ea un lanț de amărăciuni”¹⁶. Iată cum, în antropogonia imaginată de scriitor funcționează o tragică lege a anti-compensației. Pentru că firea nu reușește să se împace cu menirea, viziunea cosmogonică este și ea răsturnată: peștii trebuie să trăiască în arbori, iar păsările în fundul mării. Suferința, ca sabie care dezbină pentru a uni, acționează cumplit în viața pescuitorului de bureți, căci fiecare burete scos este îmbibat cu picături din sângele pescuitorului. Amărăciunea acestei vieți și permanenta opoziție dintre aspirații și realitate este înscrisă într-o formulă tranșantă: „Nici un burete nu poate șterge rușinea lumii”. Ea apare indirect și în *Bakâr*, acolo unde judecata și pedeapsa apar ca forme de amânare a suferinței.

Mai accentuat personală pare suferința naratorului Nikos Kazantzakis din romanul – pe care l-am putea numi anaforic – *Raport către El Greco*, „întocmit” chiar pe patul de moarte. Intreaga sa existență dificilă apare ilustrată în *Raport către El Greco*, începând cu o copilărie dominată de un tată dur, care-l obliga să sărute ca pe moaște picioarele revoluționarilor greci și terminând cu boala care va grăbi sfârșitul scriitorului. Între aceste două repere se înlănțuie o serie de evenimente din viața „neîmpăcatului”, evenimente legate de educația sa, de părinți, de obsesiva luptă a Greciei pentru libertate, de pasiuni, de călătoriile sale, de prietenii sale, de operele scrise.

Această personalitate contradictorie, pe care unii au crezut-o mizantropă, iar alții extrem de sociabilă, ascetă și lumească în același timp, păcătoasă și aureolată de lumină, a fost așa datorită gradului înalt de suferință la care a fost supusă. Spune în *Raport către El Greco*: „Umbrele s-au lungit, aerul e înțesat de morți. Lupta s-a sfârșit. Am învins? Am fost învins? Știu doar că sunt plin de răni și toate la piept. Am făcut tot ce am putut. Ba mai mult chiar, decât m-au ținut puterile, așa după cum mi-ai poruncit ca să nu te fac de rușine. Și acum, când lupta s-a sfârșit, vin să mă culc lângă tine și să mă fac pământ alături de tine”¹⁷. În Raportul dat străbunului El Greco, Kazantzakis apelează la un *topos* specific Cretanului, atunci când compară sufletul cu o sabie de Toledo. În acest caz, se cere omului să fie un luptător neobosit și neînduplecat cu sine. Atunci, pentru astfel de oameni, spusele lui Hristos: „Nu am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie!” devin o poruncă de urmat.

4. Aventuri, călătorii și rătăcirii

¹⁶ Panait Istrati, „*Pescuitorul de bureți*”, în *Opere alese*, vol. VII, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 10

¹⁷ Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, ed. cit., p. 13

Între personajele lui Istrati, haiduci sau intelectuali, mici comercianți sau pur și simplu vântură-lume, se stabilesc adeseori relații de prietenie. Ele se întemeiază însă nu cu puțină dificultate și sunt subordonate unui tip special de amicitie, pe care o vom numi, mai mult sau mai puțin convențional, „frăție de cruce”. De altfel, sintagma se reîntâlnește în opera celuilalt scriitor de stirpe elină, Kazantzakis, pentru a desemna chiar acest fel de relație care a avut loc între el și Panait Istrati. Nuanța care disociază între „frăția de cruce” și „prietenie” este diferența dintre dragostea reciprocă, aproape familială, unică și „ajutorul la nevoie și bucurie” pe care-l acorzi unor cunoscuți apropiați, o relație care se poate multiplica. Fiindcă frăția de cruce se caracterizează prin unicitate, ea răspunde cerinței de sacrificiu în vederea salvării morale sau efective a fratelui. Câteva fragmente din *Mihail* ne-ar putea edifica asupra concepției autorului vizavi de acest lucru: „Dar privirea lui Adrian – privire de prieten solitar, care niciodată nu pusese la îndoială existența prieteniei pentru care fusese născut și pe care o aștepta să îmbobocească, așa cum mugurul așteaptă soarele – privirea lui Adrian sfâșiase dintr-o dată vălul sinistru care nu voiau să te lase să citești în ei, și, îndărătul acestui văl prinsese licărirea flăcării pe care nici o disperare din lume n-ar putea s-o stingă. Pentru prima dată Adrian se simți arzând de focul iubirii care depășește viața și stăpânește moartea”¹⁸. „Prietenia aceasta n-o întâlnești decât o singură dată-n viață și ea, sau vine de la-nceput, sau nu mai vine niciodată”¹⁹.

Sintagma „prietenia asta” ne îndreptățește să credem că este vorba mai mult decât o prietenie simplă și obișnuită, ea este o pecete a destinului în care autorului îi place să creadă. În aceste condiții, se impune căutarea unei prietenii valoroase: o căutare acerbă, mereu vigilentă, o căutare care să biruie atitudinea sterilă. Între Mihail și Adrian se instituie prietenia unică, frăția de cruce. Ea se extinde în forme proteice între Floarea Codrilor și haiduci, între Sotir și odraslele rătăcitoare ale familiei Perlmutter, între toate personajele care agonizează în cărțile lui Panait Istrati. Și frăția de cruce se bazează pe încredere: „Neîncrederea e arma celui slab. Cei tari n-au de ce se teme. Nu-l faci pe om mai bun apropiindu-te de el cum te apropii de un lup”²⁰.

Mișcarea prieteniei, a frăției de cruce, se produce la Kazantzakis sub semnul poeziei, o mișcare amplă și generoasă, care-i cuprinde pe cei doi frați de sânge: Anghelos Sikelianos, unul din cei mai mari poeți ai Greciei contemporane, și Nikos Kazantzakis. Iată cum descrie Kazantzakis, similar cu Istrati, momentul unic al instituirii frăției-prietenie: „Într-o zi o lumină a strălucit. În ziua aceea, la Kifissia, am întâlnit un tânăr de vârsta mea, pe care l-am iubit și l-am respectat fără încetare, era unul dintre oamenii a căror prezență era mai plăcută decât absența”²¹. „Ne-am împrietenit pe dată. Atât de diferiți eram, că am ghicit imediat că aveam nevoie unul de altul, că amândoi ne completam”²². Observăm, așadar, că relația „frăție de cruce” se instalează ca un *coup de foudre* și că răspunde unei necesități de întregire

¹⁸ Panait Istrati, *Mihail* în *Opere alese*, vol. VI, ed. cit., p. 279

¹⁹ *Ibidem*, p. 295

²⁰ *Ibidem*, p. 499

²¹ Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, ed. cit., p. 204

²² *Ibidem*

a două naturi complementare. Totul ia proporții uriașe în orice demers făcut de cei doi prieteni; de pildă, când întreprind călătoria la Sfântul Munte Athos, Anghelos spune: „Hai să ne punem încălțări de șapte poște și să pășim pe pământul sfânt”²³. Aproape la fiecare pagină a jurnalului de la Athos, naratorul Kazantzakis asociază prietenia dintre el și Anghelos cu intensa legătură dintre elementele naturii sau umane pe care le întâlnește: „Două mierle au țâșnit dintr-un nuc, crengile umede s-au scuturat și picurii de ploaie ne-au stropit pe față”; „Doi călugări-pescari întindeau plasele, peștii dansau în ele”; „Doi pescăruși cu aripile strânse despicau apa cu piepturile lor albe, fericiți”; „Nu ne vom despărți niciodată, a strigat prietenul meu; ne vom pune la același jug, ca o pereche de boi, să arăm pământul!”. „Dintre toate, îmi amintesc, cu mare recunoștință, de parfumul a doi moșmoni înfloriți la intrarea în bibliotecă”²⁴; „Doi chiparoși luxurianți în curte, unul plantat de confesorul lui Fokas, sfântul Atanasie, altul de discipolul său, Eftimie”²⁵. Alegoria continuă în aceeași tonalitate: „Un delfin a sărit deasupra mării calme [...] Deodată, a apărut un alt delfin și amândoi și-au îndreptat capetele unul spre altul, s-au întâlnit, se zbenguiau și înotau alături cu cozile ridicate, parcă dansau”²⁶.

Dintr-o povestire în alta, care se înlănțuie după modalitatea „spic” sau „mănunchi”, cu personaje comune și adiacente, aflăm călătoriile și aventurile eroilor istratieni, care sunt, neapărat, și existențiale. Remarcabil pentru ilustrarea acestor două componente ale ființei umane căutătoare este ciclul *Prezentarea haiducilor*, în care șase personaje (Florica codrilor, Ilie cel înțelept, Spilca Monahul, Movilă vătaful, Ieremia, „fiul codrului” și un haiduc fără nume) împlinesc o datorie sacră, și anume aceea de a mărturisi în fața tovarășilor lor povestea vieții lor. Povestirile sunt centrate și subordonate, și în ceea ce privește tehnica, și în ceea ce privește conținutul, către căpitanul haiducilor, Florica, din a cărei povestire decurg parcă firească următoarele. În fapt, aventurile descrise de povestitoare nu sunt noi, ele sunt o reluare, o adâncire, o altă fațetă a celor evocate în *Cosma*. Dragostea de libertate, nu numai individuală, și zodia unei nesfârșite călătoriri sunt puse sub semnul spuselor Floricicai: „Prima mea patimă, când mă trezii la viață, fu să alerg, nesățioasă, cu pieptul în vânt. Nu-s pe lume decât două fapte care să-l îndrăgească din toată inima pe prietenul ăsta al copilăriei mele: omul slobod și câinele”²⁷. Călătoriile sunt subscrise aventurilor și invers. Camil Petrescu consideră, în *La condition intellectuelle* („Gazeta”, 13 aprilie 1935) că: „anumite fapte și portrete haiducești au căpătat sub pana lui (Istrati, n. n. A. V.) o măreție cu adevărat homerică”. Peregrinările pe meleaguri românești și turcești sunt puse în slujba binelui de către căpitanul haiducilor, Florica, și de Ilie cel înțelept în acțiunile lui de salvare a copiilor necinstiți de autorități; de-a lungul Bistriței călătorește Spilca Monahul în căutarea Sultanei, cea care ar trebui să-i devină nevastă, atunci când vine să-l pedepsească pe logofătul Costache, siluitorul;

²³ *Ibidem*, p. 210

²⁴ *Ibidem*, p. 223 *passim*

²⁵ *Ibidem*, p. 222

²⁶ *Ibidem*, p. 231

²⁷ Panait Istrati, „*Cosma*”, în *Opere alese*, vol. VI, ed. cit., p. 23

în Brăila, pe Dunăre și aiurea are loc băjenirea sătenilor împilați (există aici o scenă similară celor de la Kazantzakis: preotul îi conduce pe săteni în pustia restriștei, ca un patriarh, așa ca părintele Ianaros și ca părintele Fotis pe grecii asupriți). Până și epitele atribuite personajelor sunt homerice: Ilie este „cel înțelept”. Panait Istrati inserează la un moment dat, în felul său unic, un mic poem care are ca motiv principal vântul, simbolul tuturor călătorilor și aventurierilor:

„Vântule, vântule !
Prieten puternic al omului liber!
Crainic ce străbați depărtările cu valul tău primenitor etc.”

Unul din punctele de diferență dintre călătorie și aventură este traiectoria aparent lineară și dinainte stabilită față cu implicațiile sinuoase și cu neprevăzutul aventurii. Și totuși, aparenta impunere a unui scop, proprie călătoriei, se suprapune peste aparenta lipsă a scopului, caracteristică aventurilor: „Adevărații călători sunt cei care pleacă pentru a pleca”, spune Baudelaire, iar călători la Panait Istrati sunt și cei care rămân aproape de vatra satului și cei care au mai multe puncte de observat în goana prin lume. Vagabonzi, rătăcitori, călători, aventurieri, toți sunt peregrini în planul spiritului sau în plan real, după cum a fost și Istrati în romanele sale și în viață, după cum mărturisește în *Spovedanie pentru învinși*. În această carte, Istrati evocă marea aventură consumată în U.R.S.S., alături de Cretanul Nikos Kazantzakis, neobositul călător.

5. Așteptându-l pe Ulisse

Hristos răstignit a doua oară, Fratricizii, Raport către El Greco, Odisseea, toate scrierile lui Kazantzakis conțin în palimpsest călătoriile și aventurile eroului Ulisse, cel numit de Homer „cel isteț” și alte motive de călătorie din miturile esențiale. Prin reînvierea patimilor lui Hristos în romanul *Hristos răstignit a doua oară*, se repetă peregrinările acestuia, dar în alt spațiu. Manolios și prietenii săi se plimbă pe malul lacului Voidomata (ca pe lângă marea Galileii), lângă muntele Sarachina. Acolo se vor întâlni cu creștinii părintelui Fotis, un nou prooroc, un nou Moise. Nu întâmplător creștinii săraci și băjeniți cântă „Mântuiește, Doamne, poporul Tău și binecuvântează moștenirea Ta, biruințe asupra barbarilor dăruindu-ne”, un fragment dintr-un imn cântat de populația din Constantinopol în timpul asediului avarilor, în anul 626 d.H.. Și Hristos este văzut ca un pelerin care cutreieră lumea fără încetare: „Hristos e pretutindeni, umblă prin satul nostru, bate la porțile noastre, se oprește și cerșește în fața inimilor noastre” (cf. capitolul X).

Dumnezeu e conceput nu neapărat imuabil, omul este asemănat cu Dumnezeu, neliniștit călător. „Dumnezeu coboară, îl vezi cum vine, se așază lângă tine, ca un părinte care a rătăcit prin lume și tocmai s-a întors de pe meleaguri străine, încărcat cu daruri” (capitolul 4 din romanul *Fratricizii*). Petros Haris îl numește pe Kazantzakis, „un călător dramatic, neobosit”, amintind volumele de călătorie: *Anglia; Japonia-China; Italia-Egipt-Sinai-Ierusalim-Cipru-Pelopones; Spania; Rusia*. Marele Călător spune: „O, suflete, să-mi trăiești, Tu, care ai drept patrie eternă Călătoria!” (cf. *Neîmpăcatul*). Atât călătoria cât și aventura trăirii fac parte dintr-o erotică a sufletului pătimitor, după cum am mai afirmat; pentru Kazantzakis

și eroii săi, „Libertatea este ultimul act de dragoste”, iar singurătatea agonică și plină de seninătate este echivalentul fericirii (*Neîmpăcatul*). Atât de mare a fost dragostea Neîmpăcatului pentru viteazul Ulisse, încât a inițiat împreună cu prietena sa, Tea Anemoiani, o serie de întruniri culturale numite „Odisiade”. Răbdare până la capăt, așteptarea așteptării, a lui Ulisse, dincolo de limitele firii, uneori scontată cu zădărnice, acestea sunt poruncile lui Ulisse.

La Kazantzakis, pasiunea pentru libertate și omul veșnic căutător sunt două sintagme care au creat un nou mit al lui Ulisse, îmbogățindu-l cu noi valențe de semnificație pe cel vechi. Emblematic în acest sens, opera despre care Kazantzakis credea că reprezintă cea mai mare realizare a sa este *Odisiseea*. Este un epos cu 33.333 de versuri, rescris tenace de cel puțin șase ori, cu temeritate de Sisif, o carte care „este o conexiune dramatică a pasiunilor”. În locul Ithacai regăsim Creta, pământul ce rămâne *axis mundi* pentru Kazantzakis: „Eram tânăr și nesațul tinereții este nemărginit, trece dincolo de hotarele minții omenești, caută mult, dar găsește puțin; am luptat să trec de hotarele astea și, istovit de luptă, m-am întors pe pământul natal. Voiam să regăsesc munții mei, să-i văd pe bătrânii întorși de la luptă cu căciula pe-o ureche, să aud râsul strașnic, să-i ascult vorbind despre lupte și despre libertate, să pun piciorul pe pământul natal ca să prind iar putere”²⁸. Aceleași frământări ale lui Odisseu le trăiește Cretanul, o fire neînțeleasă nici chiar de tatăl său : „Nu înțelegea ce fel de om eram, ce voiam și ce mă mâna dintr-un loc în altul, de nu puteam să stau acasă, în Creta”, „Mă gândesc că semeni cu bunicu-tău, mi-a spus pe neașteptate, când am ajuns în port, nu cu tatăl maică-ti, cu tatăl meu, piratul”²⁹.

Fără îndoială, avem un Kazantzakis al călătoriilor și al romanelor. „Vederea lui se înmulțește în fața necunoscutului sau a paradoxului, auzul lui ajunge la o finețe, la o sensibilitate pe care n-o poate evita nici respirația frunzelor, iar gândul lui zboară ajungând până la cele mai ascunse fațete ale vieții, spune Petros Haris”. Călătoria lui Kazantzakis nu-i doar o simplă deplasare. Kazantzakis este cercetătorul, cel care caută noi și necunoscute forme de viață, Kazantzakis călătorește și caută peste tot omul, în toată varietatea lui. Il găsește și-l cunoaște, iar călătoria lui continuă mereu, pentru a nu se termina niciodată, așa precum nu dispăre niciodată dragostea lui pentru om. Libertatea se împletește cu lupta înlăuntrul noului Odisseu. Ideea din *Ascetica* revine și în *Odisiseea* și în toate paginile de călătorie din celelalte romane: „Acum știu: nu sper în nimic, nu mă tem de nimic, m-am eliberat de minte și inimă, m-am ridicat mai sus, sunt liber. Acest lucru doresc. Nu doresc nimic altceva. Ceream libertatea” (ediția din 1945 a *Asceticii*). Rusia, China, Italia, Egina, Antibes, Paris, Gottesgab, Freiburg, Amsterdam, Madrid, Caucaz, Israel, Japonia sunt câteva nume alese la întâmplare din numeroasele locuri care au făcut parte din periplul lui Ulisse-Kazantzakis.

Nici aventura de cunoaștere, nici peripețiile, nici călătoria făcută în scop inițiativ sau numai de dragul călătoriei, neștiind de întoarcere, nici una nu este atât de importantă ca puțința obținerii tăriei de a aștepta, de a aștepta, asociată suprimării dorinței și speranței imediate. Înainte de a scrie *Odisiseea*, face o călătorie ca pe o

²⁸ Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, ed. cit., p. 306

²⁹ *Ibidem*, p. 317

rugăciune: „M-am gândit să fac o călătorie ca să capăt putere de a aștepta. Am pornit cu un caic care mergea spre grațioasele insule ale Mării Egee: Santorin, Naxos, Paros, Mykonos”³⁰. Însă ispita aventurii odiseice este depășită prin înlăturarea ideii de Ithaca și înlocuirea ei cu lupta și cu agonia permanentă, neobosită: „Ți-am pus în drum cea mai vicleană capcană dintre toate: Ithaca. [...] Atunci am înțeles, datorită ție, rătăcitor singuratic, că Ithaca nu există. Singurul lucru care există e marea și o barcă minusculă, la fel de fragilă ca trupul omului, având sufletul drept căpitan”³¹.

Scriitorul îl așteaptă pe adevăratul Ulisse, lumea sugerată de Ithaca îl așteaptă credincioasă pe Ulisse, ceea ce contează rămâne așteptarea voită, nici chiar mitul lui Ulisse în sine, lupta aparent pasivă. Meditând și el la mit, Octavian Paler afirmă: „Astfel că drumul spre Ithaca poate fi cât de lung. Ba chiar trebuie să fie cât mai lung... Câți au răbdare să aștepte ceva atâta vreme? În fond, povestea lui Ulisse nu este povestea unui navigator. Este povestea unei părți a sufletului nostru”³².

6. Semne ale înălțării

a. Pești cu aripi

„Într-una din zile, când am luat-o iar pe drumul înverzit și am ajuns pe dealul sacru al judecății de apoi, plimbându-mă ore în șir printre miracolele în ruină, atunci, o scenă m-a tulburat mai mult decât toate; mi se părea ca o vedeam pentru prima oară. Fără îndoială, corespundea neliniștilor și speranțelor sufletului meu, de aceea i-am înțeles tâlcul în ziua aceea pentru întâia oară. O mulțime de pești pluteau pe apă, cu cozile ridicate în sus, zbenguindu-se fericiți și, deodată, dintre ei un pește zburător și-a întins aripile mititele și-a luat avânt și a sărit deasupra apei să respire. N-a reușit să trăiască toată viața în apă, i-a fost imposibil să mai îndure condiția umilitoare de pește; a vrut să-și depășească destinul, să respire aerul curat, să devină pasăre. O fulgerare de o secundă, atât cât a putut, dar a fost de ajuns, această clipă era o eternitate. Acesta e, poate, înțelesul veșniciei”³³.

„Acesta e peștele sacru al Cretei, am șoptit eu, peștele care sare să depășească orice constrângere și să respire în libertate. N-a căutat și Ichtyos același lucru? Să-și depășească destinul uman și să se unească cu Dumnezeu, cu alte cuvinte cu libertatea absolută? Nu dorește orice suflet, care luptă, același lucru: să-și depășească condiția? Ce noroc, reflectam eu, că în Creta s-a născut, poate pentru întâia oară pe pământ, acest simbol al sufletului care luptă și moare pentru libertate! Peștele zburător este sufletul nesupus al omului care luptă!”

Odată cu întoarcerea lui Ulisse, a fiului rătăcitor la adevărata sa persoană, la descoperirea puterii creatoare, se produce înălțarea. Drumul pieziș al agoniei spre seninătate se soldează cu o relativă liniștire a sufletului agonizant și cu atingerea asimptotică a libertății absolute, identificată cu divinitatea. Fragmentul citat, de mare symbolism dramatic accentuează retoric condiția omului superior printr-o metaforă unică. Alegoria este saturată de descrieri concrete din care se desprinde semnificatul

³⁰ *Ibidem*, p. 466

³¹ *Ibidem*, p. 473

³² *Ibidem*, p. 123

³³ *Ibidem*, p. 454

abstract, concluzionat *in crescendo*. Se dezvoltă din acestea un oximoron intratextual cu referiri la *înălțarea în eternitate*, acolo unde spațiul și timpul se contopesc.

b. Viermele de mătase

Un alt simbol pregnant al înălțării trupului și, mai ales, a spiritului, e viermele de mătase. Și peștele cu aripi și viermele de mătase penetrează mormântul în care se află pentru a ieși la lumină, spre o nouă viață. Foarte adesea transfigurarea spiritului începe odată cu maturizarea în planul creației. „Zorba se odihnea în mine ca o crisalidă, învelită într-o coajă tare și diafană, nu se mișca, dar simțeam că, tainic, fără zgomot, în crisalida asta mută continuă un proces neîntrerupt, misterios. Vinele ei amorțite începeau să prindă viață, trupul ei de iască se înmuia, învelișul era gata să crape pe spate, sus, și niște aripi imature, încârligate și fără putere, erau gata să crească. Intins în crisalidă era un vierme împins afară de o subită și divină nebunie, vrând să se prefacă în fluture”³⁴. În același mod sunt prezentate neliniștile și agonia scriitorului în procesul creației: „Nici când nu m-am identificat atât de adânc cu neliniștea mută a viermelui de mătase, cu izbăvirea acestuia. După ce mănâncă toate frunzele de dud, începe procesul creator, se prefacă pe dinăuntru în mătase. Legănându-și capul dintr-o parte într-alta, își smucește măruntaiele și, cu o mișcare convulsivă, trage mătasea fir cu fir și, răbdător, cu o misterioasă înțelepciune, își țese sicriul alb, auriu, din materia cea mai de preț. Nu există chin mai dulce, nu există datorie mai imperioasă decât cea a viermelui care se prefacă în mătase, a trupului care se prefacă în spirit”³⁵. Este un fragment excepțional de elocvent în ceea ce privește termenii vehiculați până acum, „agonie” și „seninătate”, pe care încercăm să-i grupăm în acest sens, fără a-i diferenția net.

Analizând scrierile lui Panait Istrati, se pune întrebarea (a fost enunțată și de alții – Mircea Iorgulescu, Al. Oprea, Petros Haris etc.) dacă scriitorul Istrati este un povestitor înnașcut sau format pe parcurs, dacă nu cumva el stă sub semnul „peștelui înaripat”. Faptul că scriitorul Istrati iese din cadrele obișnuințelor lumii³⁶ este mereu amintit și de romancierul Romain Rolland, în prefața la *Chira Chiralina*: „E un povestitor înnașcut, un povestitor din Orient (din nou *orientaliile*, n.n. A.V.) care se încântă și se emoționează de propriile-i povestiri, și așa de mult se lasă robit de ele că, odată povestea începută, nimeni nu știe, nici chiar el, dacă ea va ține o oră sau o mie și una de nopți”³⁷. Ce se va schimba însă în structura omului numit Anghel, cum va avea loc metamorfoza fluturelui ne vom putea da seama și din următorul citat: „Și printre astea multe, poți să socotești și pe următoarea, de la unchiul tău Anghel: cugetul e mai tare ca moartea. El nu poate s-o înlătore, dar poate s-o sâcăie”³⁸.

³⁴ *Ibidem*, p. 461

³⁵ *Ibidem*, p. 479

³⁶ Cf. Mircea Iorgulescu, *Spre alt Istrati*, București, Editura Minerva, 1986, p. 117

³⁷ *Ibidem*, p. 7

³⁸ Panait Istrati, *Chira Chiralina*, ed. îngrijită de Alexandru Talex, București, Editura Minerva, 1982, p. 172

7. Cei veșnic în picioare

„Cei veșnic în picioare” este o sintagmă care arată că nici o clipă tragedia umană nu cunoaște odihna. Asemenea eroului lui Dostoievski, Mășkin, asemenea lui Don Quijote, eroii lui Kazantzakis sunt într-o dispoziție sensibilă la axa verticală a vieții: „Există o sectă buddhistă numită «Cei veșnic în picioare!» Să fim asemeni lor!” (*Neîmpăcatul*). Resortul interior al poziției „veșnic în picioare” este, în acest cadru spiritual, în mod direct sau indirect legat de gogoșa fluturului de mătase. „«Aici e gogoșa mea», a zis el (părintele Ioachim, n.n. A.V.) zâmbind, m-am închis aici ca o larvă, aștept ziua când mă voi face fluture. [...] Ei bine, stai jos, nu te uita la mine, eu nu pot să stau jos”. Apoi iarăși: „Face parte dintre erezii, știi bine: «veșnic în picioare!»”; „Am subscris la această erezie de ani de zile, de când eram copil. Eu, părinte, am subscris la altă erezie: «veșnic neliniștit!» Mă lupt încă de când eram copil”³⁹. La acest nivel, aflăm că *alter-ego*-ul kazantzakian se neliniștește în cugetarea care îi înfioară temelile ființei, se destramă permanent în lupta. E vorba însă de lupta cu Dumnezeu de care nu se vindecă niciodată, nu de lupta rușinoasă cu cei inferiori sau cu cei egali. „Cei veșnic în picioare” sunt, pe rând, Hristos, Buddha, Mahomed, Alexandru cel Mare, Dante, Shakespeare, Da Vinci, El Greco, Lenin, Nietzsche, Francisc din Assisi ș.a., „principalele puncte de referință care-i frământă existența și-i marchează profund opera”⁴⁰. Kazantzakis a promovat, de asemenea, alături de frenetica poziție fără odihnă și cuvintele: „Ohne Belohnung!” („Fără răsplată!”). Sunt chemate, astfel, să stea veșnic în picioare, în fața lui Dumnezeu, a oamenilor, și să nu primească niciodată răsplata pentru jertfa pe care o fac mai multe personaje din cărțile lui Kazantzakis, printre care părintele Ianaros, căpitanul Mihalis, care confunda în mod voit libertatea cu moartea, Hristul numit Manolios, în fine, chiar personajul Nikos Kazantzakis.

Panait Istrati se află și el „veșnic în picioare”, în rol de căutător la un capăt la altul al pământului, investit cu un cavalerism donquijotesc ce se găsește mai rar la oameni de proveniența lui. În loc de *călător* s-a spus deseori: „Un hoinar, un neisprăvit, o haimana, un om nu lipsit de calități, pitoresc și fermecător, instabil însă, capricios, abrupt în reacțiuni, nestăpânit, înflăcăându-se iute și căzând apoi la fel de repede în deprimarea cea mai neagră, când contemplativ și fatalist, când nerăbdător, agitat, în trepidație, trăind numai la întâmplare, de azi pe mâine: o derivă fără sfârșit”⁴¹. Cu toată această descriere, asemănătoare cu cele făcute de Stefan Zweig lui Tolstoi și lui Nietzsche, „derivă” și rătăcirea nu exclud atitudinea permanent verticală a lui Istrati în fața vieții. Este clar ca Istrati se înalță datorită cărților, fără a-și părăsi însă semenii, mediul, clasa și fără a-și renega apartenența. Dobândește astfel viziunea infernală a derizoriului având revelația grandorii. Termenii *nisip*, *turmă* și *cireadă* care indică o entitate vană, vagă, superfluă și superficială sunt cei prin care își repulsia pentru viața trăită și înțeleasă ca simplă natură, opunându-i o dimensiune specific umană, cultura: „Nu mai văd în jurul meu decât oamenii din totdeauna și de peste tot, care trăiesc pentru ca să mănânce și să se înmulțească. Nu-i urăsc, dar nici

³⁹ Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, ed. cit., pp. 296-291

⁴⁰ Elena Lazăr, *Panorama literaturii neoeleene*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 137

⁴¹ Mircea Iorgulescu, *Spre alt Istrati*, ed. cit., p. 118

nu mă interesează. Nu sunt obișnuit privesc viața ca pe o iesle și o crescătorie”⁴². Istrati rămâne veșnic în picioare fiindcă este un veșnic servitor, căutător și îndrăgostit al libertății („Ah, la liberté, la liberté!” suspina el în 1929), fiindcă este asemenea călugărilor buddhiști de care aminteam, un călugăr el însuși al revoltei și al Ordinului gândirii generoase, fiindcă este, în raport cu lumea, un nebun (cum singur spune în *Amintiri și evocări...*), în sensul acelei „folia“ antice sau a Evului Mediu.

8. Calea care urcă

Omul hristoforic

„A evoca existența lui Panait Istrati înseamnă în primul rând a evoca existența unui om care vede lumea *așa cum este* – pentru că o vrea altfel și o spune în gura mare. O vede așa cum este, în tot și în toate, refuzând să consimtă, să accepte, să se obișnuiască, să adere. Scrisul său e un strigăt de revoltă. Atitudinea etică și aventura epică fac una, într-o neîmpăcare mereu dureroasă cu lumea și cu cei din jur”⁴³. Aprecierea aceasta sugerează imaginea unui rătăcitor care vrea să treacă peste reguli și să-și făurească propriile legi. Fiindcă modelul istratian ia chipul lui Hamlet, al lui Don Quijote, al lui Oedip, al lui Lucifer, al lui Prometeu. „În afara lumii, în lume și pentru lume” este întreita ipostază care îl caracterizează pe Istrati. Din nou, scrisorile adresate mentorului Romain Rolland: „Părinte, trebuie să aleg calea suferinței!” sau „Ce înseamnă o viață eroică? Aș fi vrut s-o știu. E viața omului tenace, a cărui voință puternică îi biruie sentimentele, pasiunile, făcându-l victorios, sau aceea a omului slab care luptă o viață întregă, zbatându-se zilnic și care se trezește învins, strivit de fiecă dată, de chiar însăși sentimentele, de însăși pasiunile sale”⁴⁴.

Un alt personaj hristoforic este chiar personajul Cristofor Columb, un fel de paredru al mai bătrânului Ulisse. Cel care are menirea să-l poarte pe Hristos în Noua Lume trebuie să fie aproape un sfânt, să se „hrănească cu Dumnezeu”, așa cum ardenții mistici spanioli vorbeau de „apetito de Dios”, neajungând niciodată la o „satio de Dios”. Or, într-adevăr, Columbus spunea „Tot ce se află dincolo de mine nu-mi ajunge. Tot ce am făcut e bun și sfânt; și tot ce n-am făcut încă. Și tot ce voi face de acum înainte! Sigur că sunt nebun”⁴⁵.

Tot la Kazantzakis, nevoia de singurătate (care la el e ca femeia pentru războinic) și puritatea, precum și plăcerea tăcerii se proiectează în actul creației. Însă „le plaisir du texte” are doi dușmani: unul, stilul strălucitor, lirismul spasmodic, tot ceea ce e vremelnice și nu e *essentiel*; altul, abstractul. Câtă vreme se întâlnesc în mod uimitor *Nada* (nimicul) și vocația lui cu *Pasiunea*, ele se concretizează într-o dorință care n-a mai fost formulată niciodată până acum – iată dorința lui Kazantzakis, aflat la Madrid: „să urc pe vârful unui munte și să nu mai cobor niciodată”.

O întregă dialectică a colectivității și a individualului însingurat se reliefează în volumul al IX-lea din seria *Opere alese* de Panait Istrati, volum cu două secțiuni:

⁴² *Ibidem*, p. 105

⁴³ *Ibidem*, p. 107

⁴⁴ Panait Istrati, *Amintiri. Evocări. Confesiuni*, București, Editura Minerva, 1985, pp. 415, 422

⁴⁵ Nikos Kazantzakis, *Cristofor Columb în Teatru*, București, Editura Univers, 1989, p. 52

Mediterana (Răsărit de soare) și *Mediterana (Apus de soare)*. În afară de acestea, mai găsisem elogii ale singurătății în *Chira Chiralina*, căci „Totul vine din noi, nimic nu vine de-afară. Și acela care nu găsește Iubirea în el, nu găsește afară nimic”⁴⁶. În scrisoarea către Romain Rolland din 13 decembrie 1934 citim: „Știi oare – da! Se și vede că o știi – că toată această Odisee a lui Adrian Zografi [e] consacrată falimentului, fără drept de apel, al tuturor acestor aventurieri ai independenței, care refuză «căpăstrul» societății și care sfârșesc prin a îndura și accepta robia ei, oricât de degradată ar fi ea”; scrisoarea demonstrează faptul că partea ideatică din opera lui Istrati este impregnată de conceptul de voință netemătoare a oamenilor și de independență exclusivă față de semeni.

Către un ideal apathanismos

„Creația este un vânat ademenitor care îți umple inima de nesiguranță și emoție, la fel ca dragostea!” mai afirma Nikos Kazantzakis. Extrem de aspru cu sine, extrem de indulgent cu restul lumii, asemenea sfinților, de un „optimism disperat” – iată cum era scriitorul... În ceea ce-l privește pe celălalt scriitor, Panait Istrati, lucrurile sunt mai complicate, căci el nu este, așa după cum s-a spus, un scriitor născut, ci unul care a devenit pe parcurs un scriitor de valoare, impunându-se pe plan european și mondial dintr-o dată, dar mai greu. Acceptat ca scriitor român de expresie franceză sau viceversa, cărțile lui stârnesc și azi destule controverse, ridicând o problematică nu prea ușor de descifrat.

Dacă între cei doi au existat afinități și chiar asemănări, aceasta se datorează și spațiului și culturii de formare. Panait Istrati și Nikos Kazantzakis, două nume de învingători în ale domeniului artistic, două nume care s-au impus întotdeauna prin valorile artistice pe care le-au promovat. Judecarea și cântărirea acestor valori rămâne mereu deschisă pentru cei care le apreciază critic și fără părtinire, cu balanță dreaptă, așa cum se cuvine în câmpul hermeneuticii literare.

Anexă: Des-cifrarea unor termeni de origine greacă

Agonie < *agonia* = 1. îngrijorare, neliniște, zbucium 2. supărare, groază
Ananghie < *anagazo* = a sili, a forța, a constrânge, a obliga
Anghel < *anghelos* = 1. înger 2. vestitor, mesager 3. fig. om bun, frumos, bine intenționat
Anteu = uriaș faimos, fiul lui Poseidon și al Geei
Apathanatismos = nemuritor, etern, „eliberat de murire”
Ascetica < *askisi* = 1. exercițiu, exersare 2. practică, practicare, exersare 3. manevră
Anafora = 1. citat, mențiune 2. referire, raportare, raport 3. relație, legătură
Chira – Kira = 1. doamna 2. stăpâna casei, soția gospodarului casei ;
Dracos < 1. mitol. zmeu 2. folcl. vampir 3. fig. răufăcător periculos
Fotis < *fos* = 1. lumina 2 și cu sensul lumina, înțelepciune, știință
Ghenaros – Ianaros = Ianuarie
Hristoforos (Cristofor) = purtător de Hristos
Licovrisi = izvorul lupului
Mavromati – mavra matia = ochi negri

⁴⁶ Panait Istrati, *Chira Chiralina*, ed. cit., p. 492

Neranțula = 1. naramz 2. fig. fată zveltă
Nikos = învingătorul < *niki* = victorie, izbândă, biruință
Panait – Panagia = Sfânta Fecioară Maria
Patima – pathos = 1 patimă, pasiune, ardoare, înflăcărare; 2. necaz, suferință, chin, nenorocire
Psiloriti – psilos = înalt
Stavru – stavros = 1. cruce 2. cuta dintre sprâncene
Tragodia – tragoudi = 1. cântec 2. ciripitul păsărilor
Zografî < zografizo = 1. a picta 2. fig. a descrie, a înfățișa prin cuvinte expresive ceva din viață sau din natură 3. fig. a caracteriza pe cineva
Zorbas = persoană violentă/ brutală/ zurbagiu.

Bibliografie selectivă

- Iorgulescu, Mircea, *Spre alt Istrati*, București, Editura Minerva, 1986
 Istrati Panait, *Chira Chiralina*, ediție îngrijită, prefață și note de Alexandru Talex, București, Editura Minerva, 1982
 Kazantzakis, Nikos, *Alexis Zorbas*, traducere de Marcel Aderca, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969
 Kazantzakis, Nikos, *Fratricizii*, traducere de Alexandra Medrea-Danciu, Timișoara, Editura de Vest, 1993
 Kazantzakis, Nikos, *Hristos răstignit a doua oară*, traducere de Pericle Martinescu și Ioan Halianis, volumele I și II, București, Editura pentru Literatură, 1968
 Kazantzakis, Nikos, *Teatru (Kouros, Melissa, Cristofor Columb)*, București, Editura Univers, 1989
 Kazantzaki N., Eleni, *Neîmpăcatul, biografia lui Nikos Kazantzakis prezentată prin scrisori inedite, carnete și texte*, prefață, traducere și note de Polixenia Karambi, București, Editura Univers, 1981
 Lazăr, Elena, *Panorama literaturii neoeleene*, București, Editura Eminescu, 1987
 Lăzărescu, George, *Dicționar de mitologie*, București, Casa editorială Odeon, 1992
 Oprea Al. , *Panait Istrati. Dosar al vieții și al operei*, București, Editura Minerva, 1984
 Paler, Octavian, *Polemici cordiale*, București, Cartea Românească, 1983; Chișinău, 1991
 Unamuno, Miguel de, *Agonia creștinismului*, traducere de Radu Petrescu, Iași, Institutul European, 1993
 *** *Urmarea lui Hristos*, Bacău, Editura Bunavestire, 1997

Résumé

L'étude tente de refaire le parcours existentiel de Nikos Kazantzakis et Panait Istrati, par l'intermédiaire des concepts *exodos* et *eisodos*. Les repères de l'imaginaire artistique sont, en ce cas-ci: les passions de l'âme, la figure de la femme (Morgane), la danse salvatrice, la vie comme ascèse, le doute asthénique, la maladie morale, la souffrance qui déchire l'âme pour la rendre renouvelée, intacte, le « vagabondage » comme vocation, l'ascension. Dans ce sens, les œuvres de Kazantzakis et d'Istrati ont comme finalité de rendre, par les multiples visages de l'homme vraiment libre, une partie importante de la condition humaine.